

УДК 581.526.42

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: УДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

*Адамень Ф.Ф. - д.с.-г.н., академік НААН України,
Паштецький В.С. - к.е.н., ІСГ Криму НААН,
Плугатар Ю.В. - д.с.-г.н., НБС-ННЦ НААН*

Вступ. Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і навколишнім природним середовищем (НПС).

На всіх етапах розвитку суспільства виробництво матеріальних благ було і залишається процесом взаємодії людей і природи. В умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності матеріального виробництва і природи. Подальший розвиток продуктивних сил неминуче пов'язаний з включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшення навантаження на НПС.

Постановка проблеми: За запасами природних ресурсів Україна займає провідне місце в Європі, зокрема, перше місце за кількістю орних земель, за запасами залізної й марганцевої руд, сірки. Україна – у числі перших за запасами кам'яного вугілля, природного газу, калійної і кам'яної солей. Проте наша держава має також низку проблем у сфері ресурсозабезпечення. Природно-ресурсний потенціал України є дуже великим, але, на жаль, його досі використовують не повністю та не раціонально [10, 11, 14].

Тому вироблення ефективних засад раціонального, ціннісно збалансованого використання та охорони природно-ресурсного потенціалу (ПРП) є найважливішою проблемою сучасності в усіх регіонах і країнах світу.

Методика досліджень. Для формування дієвого еколого-економічного механізму удосконалення системи використання природних ресурсів необхідно в стандарти діяльності ввести сучасний зміст базових понять і методів щодо характеристики, оцінки і відповідні норми використання природно-ресурсного потенціалу певної території. Урахування специфіки природного потенціалу кожної територіальної одиниці у практиці господарювання дає змогу досягти збалансованості використання природних ресурсів, істотно покращити структурні параметри економіки та її основні макро- і мікроекономічні показники, зберігаючи при цьому природне довкілля.

Постановка проблеми. Сучасна економічна теорія трактує склад природно-ресурсного потенціалу (ПРП) у розширеному сенсі, не обмежуючись лише тими компонентами, які нині використовують у виробничій сфері [11, 13]. Взаємодія цих компонентів зумовлює формування певних природно-територіальних комплексів, ландшафтів, екосистем зі специфічними рисами та умовами, необхідними для ефективного розвитку продуктивних сил [13]. Спираючись на новий біосферний світогляд (Ріо-1992), суспільство прагне створи-

ти умови для погодження економічних та екологічних засад використання ПРП, що нині визнано необхідною умовою збереження усіх ресурсів та необхідних умов життя.

У нових реаліях, визначених світовою спільнотою змін стандартів життя, дефіциту природних ресурсів, постійних проявів системної кризи в базових сферах суспільної діяльності, економічних, соціальних та екологічних катаклізмів, масштабної та інтенсивної деградації природи, зростання частоти і небезпеки екологічних загроз людині і біоті, актуальними є дослідження проблеми погодження економічних, соціальних та екологічних засад діяльності. Однією із основних проблем сучасного соціально-економічного розвитку суспільства є оптимізація на засадах сталого розвитку використання ПРП, що нині визнано необхідною умовою збереження усіх ресурсів і необхідних умов життя для людини і біоти. Інтенсивність і структура природокористування має бути обмежена і узгоджена з природоохоронними принципами і нормами діяльності [3, 11]. Для забезпечення переходу від класичних економічних до еколого-економічних засад управління необхідно забезпечити екосистемне відношення до територіальних таксонів виробництва, мінімізацію негативного впливу на навколишнє природне середовище, включення до вартості продукції видатків на охорону та відновлення природних ресурсів, здійснення належних екологічних програм [3, 15].

Україна, як і інші європейські держави, здійснює цю діяльність відповідно до низки програм міжнародної співпраці з упровадження у практику принципів сталого розвитку. Для країн-членів ЄС та країн-кандидатів ЄС орієнтиром є Європейська стратегія сталого просторового розвитку (Потсдам, 1999; Ганновер, 2000), яка ґрунтується на парадигмі регіональної цілісності, згідно з якою регіон це – єдність природного, матеріального середовища та соціуму. В основу сучасних поглядів і концепцій щодо формування дієвого еколого-економічного механізму використання природних ресурсів покладено теоретичні положення раціоналізації територіального поділу праці, комплексного ресурсозбереження, забезпечення сталого розвитку держави, регіонів, певних секторів суспільної діяльності, у т.ч. економіки.

Результати досліджень. Отже, для досягнення сучасних стандартів економічної діяльності в Україні та її регіонах (в т.ч. АР Крим) необхідно адаптувати до місцевих умов загальноєвропейські принципи сталого природокористування і просторового розвитку та впровадити у практику методичні підходи до комплексної оцінки і ціннісно збалансованого використання природних ресурсів, еколого-економічні механізми управління виробництвом та міжгалузевої співпраці на спільній погодженій методологічній базі. Тому обґрунтування напрямів еколого-економічної оптимізації використання ПРП та набуття навичок створення умов збалансованого розвитку територій, удосконалення системи стимулювання впровадження нових стандартів і розвитку співпраці з цих питань є актуальною проблемою.

Особливої уваги заслуговують екологічно небезпечні виробництва, вичерпні невідновлювані ресурси природи, а також відносно відновлювані ресурси, зокрема продуктивні для ефективного сільськогосподарського виробництва ґрунти, їх родючість. Значна вразливість цих ресурсів, їх цінних властивостей потребує ретельного контролю їх експлуатації, забезпечення належної охорони, збереження і своєчасного максимально можливого відновлення [1, 2, 4 – 7].

Інтеграція України у світовий економічний простір та розширення всього спектра зовнішньоекономічних зв'язків потребує розвитку принципово нових форм територіальної організації, використання ПРП, які б дозволили подолати високий рівень залежності від імпорту, наприклад енергоносіїв, удосконалити структуру експорту, досягти високої конкурентоздатності продукції вітчизняних товаровиробників на зовнішньому і внутрішньому ринках. Розв'язання цієї проблеми є ускладненим за сучасних несприятливих умов: політичних, законодавчих, економічних, науково-методичних тощо. Слід зауважити, що ці перепони є на всіх рівнях управління – від локального до глобального.

Однією з найважливіших проблем сучасності в усіх країнах і регіонах світу, у т.ч. в Україні та Криму, є вироблення ефективних засад раціонального, ціннісно збалансованого використання та охорона ПРП, насамперед щодо земельних ресурсів [1 – 3, 10, 11, 15]. Однак, досі серед фахівців немає узгодженого розуміння змісту багатьох базових понять природокористування, зокрема немає чіткого визначення термінів «потенціал» та «ресурси», «природні умови», «природні ресурси», «природно-ресурсний потенціал», «природно-ресурсний потенціал території», «потенціал ландшафтний», «економічна оцінка природних ресурсів», «еколого-економічна оцінка природних ресурсів» тощо [12, 13]. Досі немає єдиного методологічного підходу до оцінки природних ресурсів. Не розв'язано методологічні проблеми вироблення критеріїв і показників економічної оцінки природних ресурсів [5 – 7, 15]. Для включення усіх природних ресурсів до складу місцевого, регіонального чи національного багатства та для порівняння природних ресурсів між собою, необхідно удосконалити еколого-економічні підходи до визначення вартості природних ресурсів відповідних територіальних таксонів з урахуванням відповідних особливостей їх структури в певних територіях та соціально-еколого-економічної ефективності їх використання, що обумовлено різницею у якості та розміщені природних ресурсів [3, 11, 12]. Відсутність цієї науково-методичної бази істотно завадить удосконаленню системи регулювання використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку, що ґрунтуються на еколого-економічних принципах управління системними методами.

Аналіз показав, що в період радикальної економічної реформи, зміни форм власності та переходу до ринкових форм господарювання в Україні, в т.ч. у Криму, виникають і загострюються нові проблеми:

1) істотно посилилися протиріччя між існуючою територіально-галузевою структурою господарського комплексу певних територіальних таксонів та умовами, необхідними для створення висококонкурентної економіки з високою продуктивністю праці, гнучкою організацією виробництва, соціальної інфраструктури та дотриманням вимог щодо охорони природи [2, 4 – 7];

2) спостерігається значна невідповідність між сформованим у попередні роки значним економічним потенціалом деяких галузей і комплексів та неефективним його використанням у сучасних умовах господарювання, стану НПС, ПРП [2, 4 – 9, 15];

3) навантаження на ПРП і обсяги використання природних ресурсів стали надмірно вищими від науково обґрунтованих норм, часто перевищують норми приросту чи відновлення ресурсів [2, 5, 8, 9, 15];

4) суб'єкти діяльності недостатньо дотримуються природоохоронних стандартів щодо збереження стійкості екосистем, вимог екобезпеки [2, 5, 8, 9];

5) економічні інтереси і відповідні мотивації досі значно перевищують інтереси і масштаб дій щодо охорони НПС [2, 8, 9, 15].

Зазначені та інші подібні негаразди прискорюють руйнацію природно-територіальних комплексів, природних екосистем, погіршують умови життя населення, існування біоти. Така ситуація є істотною загрозою для економічної та екологічної безпеки регіонів нашої держави, в т.ч. АР Крим.

Проблема оптимізації використання природно-ресурсного потенціалу певної території має два складники: вади оцінки, тобто державного кадастру природних ресурсів та вади галузевого управління.

Для ефективного її розв'язання насамперед необхідно удосконалити систему комплексної оцінки земельних, водних, біотичних, рекреаційних, екологічних, культурологічних та ін. ресурсів з урахуванням методологічних принципів сталого розвитку і збалансованого природокористування, адаптованого до соціально-економічних та природних умов певних територій. Особливої уваги заслуговують несировинні, зокрема екологічні ресурси, які за тривалого домінування орієнтації ринкові запити, досі не мають належної оцінки, обліку, охорони і використання. Така оцінка дасть змогу сформувати ціннісно, галузевого і структурно-функціонально збалансовані природно-територіальні комплекси, визначити оптимальну галузеву структуру регіонів, певних підприємств і виробництв, адекватно точніше розрахувати природно-ресурсний потенціал певної території і, таким чином, покаже цінність певного району у регіоні, а регіону в межах країни.

Для забезпечення еколого-економічної оптимізації використання ПРП територіальних таксонів Криму, що зазнали значної антропогенної трансформації, необхідно здійснити низку дій з урахуванням сучасних реалій природокористування на засадах сталого розвитку:

- спрогнозувати територіальний розвиток на найближчу та віддалену перспективи за двома сценаріями: 1) без змін управління; 2) за умов дотримання загальноєвропейських принципів сталого просторового розвитку. Охарактеризувати наслідки і оцінити загрози суспільству, економіці, природі;

- розробити галузеві та територіально орієнтовані концепції, стратегії збалансованого розвитку продуктивних сил регіону на засадах міжгалузевої співпраці, а також пакет програм, ініціатив і систему законодавчих, нормативно-правових і управлінських механізмів регулювання;

- удосконалити еколого-економічні механізми регіональної соціально-економічної та природоохоронної політик за принципами сталого розвитку і системних засад управління таксонами ПРП як природними екосистемами;

- опрацювати нові проекти реструктуризації природно-територіальних і виробничих комплексів у контексті регіональних, національних та міжнародних програм впровадження у практику принципів сталого розвитку;

- забезпечити ефективний законодавчий та управлінський супровід реалізації відповідних проектів, програм, рекомендацій і пропозицій, спрямованих на досягнення збалансованого розвитку певних територій, галузей економіки, її територіально-виробничих комплексів, а також на формування ефективного механізму господарювання.

Висновки. Для ефективного розв'язання проблеми оптимізації використання природно-ресурсного потенціалу регіону необхідно удосконалити систему комплексної оцінки земельних, водних, біотичних, рекреаційних, екологічних, культурологічних та ін. ресурсів з урахуванням методологічних принципів сталого розвитку і збалансованого природокористування, адаптованого до соціально-економічних та природних умов певних територій. Така оцінка дасть змогу сформулювати ціннісно, галузевого і структурно-функціонально збалансовані природно-територіальні комплекси, визначити оптимальну галузеву структуру регіонів, певних підприємств і виробництв, адекватно точніше розрахувати природно-ресурсний потенціал певної території і, таким чином, покаже цінність певного регіону в межах держави та України в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т...Паштецький В.С. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Меселль – Веселяка, М.М. Федорова. – ННЦІАЕ, 2011.-120с.
 2. Адамень Ф.Ф. Агроэкологические особенности аграрного производства в Крыму / Ф.Ф. Адамень, В.С. Паштецкий, А.В. Сидоренко. – Клепинино, – 2011. – 104 с.
 3. Ліс у Степу: основи сталого розвитку / О.І.Фурдичко, Г.Б.Гладун, В.В.Лавров; за наук. ред. акад. УААН О.І.Фурдичка. – К.: Основа, 2006. – 496 с.
 4. Месель-Веселяк В.Я.Трансформаційні зміни в сільському господарстві України та Автономної Республіки Крим / В.Я. Месель-Веселяк, В.С. Паштецький, О.Ю. Грищенко, А.В. Паштецький, О.В. Мазуренко / Сімферопіль, 2011. — 120 с.
 5. Паштецький В.С. Методологічні аспекти дослідження раціонального землекористування агросфери / В.С. Паштецький // АгроІнКом. – 2011. - №1-3. – 85–88.
 6. Паштецький В.С. Трансформація траєкторії економічної політики України в конфігурації її сталого розвитку: загрози та можливості / В.С. Паштецький // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування «Кримський агротехнологічний університет». – Випуск 132. – Сімферополь, 2010. – С. 171–178.
 7. Паштецький В.С. Технологічні пріоритети раціонального природокористування а агроформуваннях Криму / В.С. Паштецький // Таврійський науковий вісник. – Вип. 62. – Херсон: ТОВ «Айлант», 2009. – С. 221-223.
 8. Плугатар Ю.В. Из лесів Криму: монографія / Ю.В. Плугатар. – Харків: Нове слово, 2008. – 462 с.
 9. Поляков А.Ф. Лесные формации Крыма и их экологическая роль /А.Ф. Поляков, Ю.В. Плугатарь. – Харків: Нове слово, 2009. – 405 с.
 10. Природно-ресурсний аспект розвитку України / Проект «Програма сприяння сталому розвитку в Україні»; кер. розд. Абіотичні ресурси І.Д.Андріївський; кер. розд. Біотичні ресурси Ю.Р.Шеляг-Сосонко. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2001. – 112 с.
-

11. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України/ Б.М.Данилишин, С.І.Дорогунцов, В.С.Міщенко та ін. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
12. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
13. Руденко В.П. Географическое разнообразие природно-ресурсного потенциала регионов Украины: Монография / Руденко В.П. – Красноярск: КГТЭИ, 2007. – 168 с.
14. Україна: проблеми сталого розвитку / Під ред. Б.М.Данилишина, Е.М.Лібанової. – К.: РВПС України НАН України, 1997. – 149 с.
15. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого використання лісів Криму: Монографія / О.І. Фурдичко, Ю.В. Плугатар; За наук. ред. О.І. Фурдичка. – К.: Основа, 2010. – 351 с.

УДК 630.182; 630.187

ЛІСОТИПОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЛІСІВ УКРАЇНИ

*Адамень Ф.Ф. - д.с.-г.н., академік НААН,
Плугатар Ю.В. - д.с.-г.н., НБС-ННЦ НААН України*

Вступ. Лісова типологія – теоретична основа лісознавства та лісівництва, класифікації лісів і лісових територій, управління лісовими ресурсами [21, 27]. Лісову типологію вивчають багато наукових шкіл і центрів, дослідження яких лягли в основу системи знань про ліс. Серед них варто виділити широко відомі класифікації: франко-швейцарська еколого-флористична Й. Браун-Бланке, цюрихівська еколого-фізіономічна Г. Гамса–Г. Мойзеля, німецька еколого-фізіономічна О. Друде, австрійська фітосоціологічна Е. Айхінгера, шведська структурна Г.Е. Дю-Ріе, фінська структурно-фізіономічна А. Каяндера, англо-американська еколого-динамічна Ф. Клементса, російська еколого-фітоценологічна В.Н. Сукачова, еколого-динамічна Б.А. Івашкевича–Б.П. Колесникова, українська лісівничо-екологічна П.С. Погребняка–Д. В. Воробйова тощо [27].

Формування української лісової типології започатковано вченням Г.Ф. Морозова [13], дослідженнями П.П. Серебренікова, А.А. Крюденера [7], Г.М. Висоцького [4], Є.В. Алексеева [1] і розвинено у наукових розробках Д.В. Воробйова [2, 3], П.С. Погребняка, П.С. Пастернака [16], Б.Ф. Остапенка [14, 15], О.С. Мігунової [11], І.П. Федця, М.С. Улановського, П.П. Посохова [24, 25] та інших.

На практиці лісова типологія виконує функцію інструменту щодо систематизації та узгодженого застосування лісогосподарських заходів із забезпеченням збалансованого використання ресурсів лісу. Завдяки лісотипологічному підходу вдається максимально наблизити системи лісогосподарського господарювання до природного розвитку деревостанів, використовувати лісові